

„V zemle našej mzdoimstvujetsja po obyčaju“

Ľubomír Guzi, Filozofická fakulta PU, lguzi@unipo.sk

Ключовые слова: pojem korupcia, úplatok, Rusko, ruská história, „*mestničestvo*“, „*kormlenie*“
Ключевые слова: понятие коррупция, взятка, Россия, российская история, местничество, кормление

V ruskom jazyku existuje celý rad pomenovaní pre úplatkára, úplatok, spreneveru, korupciu a podobne. Majú rôzne tvary, no označujú zväčša to isté, aj keď určité sémantické zákutia sa dajú vyčítať hlavne v používaní týchto slov v rôznych štýlových rovinách. Slovo *мзододатель*, *мзододатель*, *мзододатель*, *мзододатель* (*мзододательница*) – označuje *вознаграждителя, уплатчика за труды, по заслугам*. Naopak, *мздоимать*, *мздоимничать*, *мздоимствовать* je to isté ako *брать подарки, приношения, взятки, быть продажным человеком*. *Мздоимание*, *мздоимство* označuje *взымание приносов, подкупов, взяточничество*. *Мздоимный*, *мздоимческий*, *мздоимственный* – vzťahujúci sa k *взяточничеству*. *Мздоимец*, *мздоимка* je *заса продажная душа*. *Мздоприемец*, *мздоприимец* – je ten, kto *берет взятки, поборы, приношения, творит суд из корысти*. *Мздолюбие* vyjadruje *сильное расположение ко взяточничеству*, *мздолюбивый*, *мздолюбец* je *охотник до поборов*.

Лихоимствовать, *лихоимничать* značí *брать взятки, вымогать подарки, приношения, по исправлению службы, должности своей, пускаться в незаконные поборы, мздоимничать, быть подкупным служителем*. (Existujú taktiež tvary ako *лихоимство*, *лихоимственный*, *лихоимный*, to jest k *лихоимству* *относящийся*; *лихоимец*, *лихоимка* – *мздоимец*, *взяточник*, *подкупной служитель*, *вымогатель поборов*; *лихоимчик*, *лихоимщица* znamenalo to isté, no taktiež aj osoby, berúce percentá za lichvu – *взымающие лихвенные росты* – *лихоимка*, *лихорадка*).

Sloveso *лиходательствовать* – *давать взятки, подкупать кого-либо*. *Лиходейство*, *лиходатель* – *лиходательница* – *дающие взятки, подкупающие*. *Лиходействовать*, *лиходейничать*, *лиходеить* – *делать зло, вредить*.

Лиходейство – *злодейство, злодеяние*; *лиходеи мой* – *враг, злодей, неприятель, зложелатель, злорад* (*лиходейка*, *лихорадка*).

Slovo *лихоя* je slovom z dvoma základnými významami:

- *молодецкий, хватский, бойкий, проворный, щегольский, удалой, ухорский, смелый и решительный*.

- *злой, злобный, мстительный, лукавый*; *Лихой* je taktiež *злой дух, сатана, зло* – z čoho zákonite vyplýva, že *úplatok* je *дáванý* do tej iste skupiny, do ktorej patria zmieňované nečisté sily.

Klasické slovo pre *úplatok* – *взятка* je odvodené od slovesa *взирать*, *взъимать*, *взымать*; taktiež aj *взять*, *взять* (*взнять*, *взымать*) – čo znamená *взыскивать, брать с кого или с чего либо, собирать*. Taktiež je bežné slovo *взяточник*, *взяточница*, prídavné meno *взяточный* (teda, týkajúci sa *úplatku* – „*относящийся к взятке*“). *Взяточничество* je *заса обычай брать взятки, порядок вещей, где требуются, берутся взятки* a sloveso *взяточничать* – *промышлять взятками, подкупам* /doslovne *konať, usporadúvať záležitosti za pomoci úplatkov*/, taktiež *срывать, вымогать дары, взятки*.

Do synonymického radu *взятка* patria aj slová ako *срыв*, *поборы*, *приношения*, *дары*, *гостинцы*, *приносы*, *пишкеш* /*пейшкеш*/ (pochádzajúce z perzštiny, cez turecké *peşkeş* < perz. *Piškeš*, čo je vlastne označenie pre dar), *бакшиш*, *хабара*, *могарычи*

(pochádzajúce z arabského mahāriḡ – označujúceho výdaje, náklady), плата alebo подарок „должностному лицу, во избежание стаснений, или подкуп его на незаконное дело“ (Je treba poznamenať, že Rusko bolo vždy v blízkom kontakte s „východnými kultúrami“, teda „orientom“, v ktorom má práve bakšiš, peškeš, či mogaryči valenciu, s ktorou je nutné počítať ako s niečím, čo patrí k tradičnej kultúre – napríklad, posledné slovo označovalo pohostenie /zvyčajne ponúknutie vínom/ pri uzavretí obojstranne výhodného podujatia, ktoré ponúkala tá strana, ktorej prinášala zisk ako taký. V Rusku sa magaryč ponúkal hlavne pri kúpe, či predaji koní).

Existujú názory, že podmienky pre korupciu „na Rusi“ vytvorila samotná štátna moc, konkrétne jej hierarchická štruktúra. Mal to byť inštitút „kormlenija“, ktorý bol prevzatý z Byzancie ešte za prvých Rjurikovičov. Keďže ústredná moc nedisponovala prostriedkami na vydržiavanie aparátu v okrajových oblastiach svojej ríše, kniežatá navrhovali svojim vojvodom a miestodržiteľom v provincii vydržiavať sa na úkor poddaného obyvateľstva. Tento, nie zriedkavý jav celého ranného európskeho stredoveku sa v Rusku udržal veľmi dlho a neskôr bol čiastočne zoficiálnený. Ruka v ruke s ním kráčalo takzvané mestničestvo, ktoré od 15. do 17. storočia predstavovalo inštitút oficiálne upraveného slúžneho stavu a slúžnych vzťahov medzi členmi jednotlivých rodín, ktoré si pri dvore plnili vojenskú alebo administratívnu službu. Názov je odvodený od zvyku „sčitaťsja mestami“, teda počítať, považovať sa, zastávať miesto za stolom alebo v nejakom úrade. Bolo to typické pre ranný ruský stredovek a miesto záviselo od otečetva, otečeskoj česti, ktorá pozostávala ako zo samotného pôvodu, tak aj zo služobnej kariéry samotného slúžneho človeka a aj jeho predkov. Takýto stav vecí bránil napríklad vytvoreniu centralizovanej vlády a podporoval typickú feudálnu rozdrobenosť. Spočiatku mestničestvo upravovalo vzťahy najvyššej šľachty – bývalých údelných kniežat a silnejúcej moskovskej bojarskej šľachty, neskôr úradných funkcií v centra moskovského štátu, teda v Moskve a nakoniec sa v 17. storočí rozšírilo až na mestské hodnosti, d'jakov i hostí. Postupne sa však sformovala silnejšia byrokracia a vyhranili šľachtické rody, ktoré už mali tak pevný status, že nemali záujem na mestničestve. Aj Peter I. upravil zákonným aktom stupne, ktoré mali úradníci, slúžni ľudia prekonať, aby sa dostávali čím vyššie. V roku 1722 vydal známu Tabel' o rangach, ktorá definovala 14 hodností (rangov) v troch druhoch činnosti – vojenskej (armádne a morské), štátne a dvorné. Tá bola zlikvidovaná po roku 1917. Komunistická nomenklatúra často používala typickú frázu kadry na mestach, ideologičeskaja rabota na mestach, teda vo funkciách, hlavne mimo centra (v provinčných obciach, v provincii), kde sa plnili zverené úlohy. Práve tam stáli na čele novodobí „údelní straníckí páni“ (pervyj sekretar CK), ktorí boli zodpovední za daný kraj, či oblasť, ktorú hovorovo označovali historizmom „ich votčina“.

Samozrejme, že spomínané stredoveké kormlenije ako také je v ruskej historickej vede striktné definované – jednalo sa vlastne o istý druh odmeňovania, ktorý využívali údelné kniežatá i veľkokniežatá vo vzťahu k svojej administratíve – kniežacej administratíve sa „dovoľovalo“ vydržiavať sa počas obdobia svojej služby na účet miestneho obyvateľstva. Spočiatku to bolo epizodické, no postupne takýto postup uzákonila aj Ruská pravda – vyberači pokút – tzv. viry (virniki) (paralela ku germánskemu weregeldu, írskemu erikfine, či valónskemu galanas – ruská vira – poplatok za zabitého muža), stavitelia miest i niektoré iné kategórie požívali od miestneho obyvateľstva isté naturálne dávky. Prostredníctvom takéhoto inštitútu „kormlenščikov“ sa v Rusku od 12. do 14. stor. formuje systém miestnej správy. Kniežatá do svojich miest a volostej posielali ako svojich námestníkov („na mesto knjazja“) bojarov a volostelej, prípadne iných slúžnych (služilyje ljudi), ktorí sa zachovali v Ruskej pravde pod názvom tuin (tivun). Kormlenije dosiahlo svoj vrchol koncom 14.- zač. 15. stor., kedy však zároveň mohlo stáť v ceste centralizácii feudálneho štátu a okrem toho často dochádzalo k zneužívaniu zverených postov, kedy sa miestodržitelia so svojou svitov snažili obohatiť práve v tomto období, kedy získali tento dočasný úrad „kormlenščika“. Možno aj

práve preto od 15. stor. moskovské kniežatá reglementovali výšku ich dôchodkov tým, že začali vydávať „*kormlenyje*“ a „*ustavnyje*“ *gramoty* (listiny). Po Zemskej reforme v rokoch 1555-1556 takýto systém vydržiavania štátnych úradníkov nahradila špeciálna daň určená na vydržiavanie miestodržiteľskej administratívy, ktorá sa platila do štátnej pokladnice („*kormlenij okup*“). Od *korma* a *kormlenija* vznikli slová a slovné spojenia ako napríklad *kormlenaja pečat'* – ktorá oprávňovala osobu – *kormlenščika* (zvyčajne bojara) poberať *korm*; *kormovščik* – bol človek, ktorý poberal výhody (naturálne i peňažné dávky /*kormovyje deňgi*/) i človek, ktorý bol *obložený* povinnosťou zásobovať niekoho *kormom*. *Kormovyje ljudi* boli tí slúžni, ktorí prostriedky na živobytie dostávali prostredníctvom slúžneho a nie z dôchodku zvereného „*vladenija*“.

Je zrejmé, že k zneužívaniu takto zverenej moci dochádzalo so železnou pravidelnosťou. Reťazenie úplatkárstva sa však nekončilo ani pre takto nakŕmených bojarov. Keď sa z provincie vracali späť do Moskvy na jej bránach ich už očakávali lační *strelci*, ktorí týchto „*tolstosumov*“ nútili prevracat' vrecká a odberali od nich tie zvyšky „*kormu*“, ktorý u nich našli. Samozrejme pre veľkokniežaciu, či cársku kasu. Takýmto spôsobom dochádzalo k podvojnému dopĺňaniu pokladnice, pomerne slušne si z ponechaného žili navrátiť sa miestodržiteľia a bokom istotne nezostali ani vtedajšia privilegovaná *strelecká milícia*. A. Konstantinov tvrdí, že práve „systém *kormlenija*“ bol tým fenoménom, ktorý priviedol ruský národ k myšlienke i presvedčeniu, že najlepším spôsobom na vyriešenie každej záležitosti je práve *podnošenie* (teda úplatok) (Konstantinov, 2006, 20). *Sudebniky*, *Pravdy*, *Nakazy* na jednej strane upravovali dávky, dane, kormy, povinné odvody a podobne, na strane druhej definovali tresty za ich zneužitie, úplatky a korupciu nevynímajúc. Nižšie a stredné vrstvy spoločnosti si však o zákone ako takom často mysleli svoje, čo plne vystihuje trefná parémia z úst národa: „*Zakon to dyšlo: kuda povernul – tuda vyšlo*“. Je však nutné podotknúť, že trestať sa trestalo stále. Už známy *Sudebnik* Ivana III. Z roku 1497 jasne deklaruje tresty za úplatkárstvo, ktoré nazýva *mzdoinstvo* či *posul*, *lichoinstvo*, *srebrolakomstvo*. Služným, *djakom*, *okolničím*, ako aj ostatným predchodcom *moderných* ruských štátnych úradníkov (*činovnikov*) sa zakazovalo brať úplatky, za ktoré mali obchádzať súdne záležitosti, uprednostňovať jedných žiadateľov pred inými, vybavovať prednostne zákazky a podobne. *Sudebnik* Ivana IV. Vasil'jeviča (Hrozného) o polstoročie neskôr (1550) už bol podstatne presnejší: „*Který pak bojar, nebo okolničij, dvorecký nebo komoří či d'ák vezme za soud úplatky, křivě někoho obviní a vyjde to najevo, onen bojar, okolničij nebo dvorecký, komoří či d'ák musí zaplatit částku, požadovanou žalobcem a poplatky carovi a velikému knížeti, poselné a za soud, za obnovení soudni pře, skuteční desátek i trojnásobek pokuty za držení v železech a peněžní pokutu, jakou uloží panovník*“ (Vladimorskij-Budanov, 1951, 325-330). V inej redakcii je dodatok, že je potrebné „*podd'acego kazniťi torgovoju kaznu ili biťi knuťem, da vkinuta v t'urmu*“, teda okrem toho, že potrestať peňažne, aj vylátať *knutom* (*bičom*), či uvrhnúť do temnice (*Sudebniki*, 1952, 142).

Súdne nariadenie z roku 1561 ukladá sudcom za zneužitie svojho úradného postavenia trest smrti, prípadne odovzdanie ich života do rúk tým, koho poškodili (alebo kto ich odhalil). Jednou z prvých zmienok popravy za úplatok je prípad *d'jaka*, ktorý ako úplatok (*posul*) prijal pečenú hus, s peňažnou plnkou vo vnútri. Odhalenému a odsúdenému nešťastníkovi so slovami „*či je chutná husacina?*“ najprv odrúbali nohy do polovice lýtok, potom ruky nad lakťami a až potom mu odťali hlavu. Máločo však pomáhalo ako možný liek na korupčné choroby spoločnosti, čím vyššie v štátnej hierarchii sa človek nachádzal, tým väčšmi sa cítil byť neohrozený. Takým bol aj prípad známeho bojara Borisa Ivanoviča Morozova, vychovávateľa i radcu Alexeja I. Michajloviča (*Tišajšego*). Morozov prezieravo vybavil mladému cárovi manželstvo s dcérou významného moskovského šľachtica zo starého litovského rodu Il'ji Daniloviča Miloslavského a sám si vzal za manželku druhú Miloslavského dcéru, čím sa doslova pripútal ku dvoru. Tieto zväzky mali okrem politického

aj s ním pokrvne spojený ekonomický interes. Tandem Morozov – Miloslavskij pod cárskou „strechou“ s niekoľkými spriaznenými dušami roztočili kolotoč podnikateľsko–korupčných podujatí. Otec cárovnej samozrejme získal bojarský titul, získal koncesie na výrobu a distribúciu železa, lúhu, konope a iných komodít. Bolo to ideálne, veď jeden jeho zať bol cár – vládca „vseja Rusi“ a druhý – Boris Ivanovič – bol cárovým „d'ad'koj“ a snád' najbohatším človekom vtedajšej Moskovskej Rusi. Morozov počas svojho života zastával všetky nielen najvýznamnejšie, ale aj ekonomicky najlukratívnejšie posty v štáte – stál v čele moskovskej administrácie, neskôr prakticky aj vlády, viedol niekoľko *Prikazov – Bolšoj Kazny* (teda *Štátnej pokladnice*), *Streleckij* (moskovskú milíciu, strážu a ochranu), *Aptekarskij* (Lekárenský), jeho pozemky a nevoľnícke duše sa rátali na desaťtisíce – v 19 veľkých okrskoch (*ujezdach*) mu patrilo asi 9100 dvorov s okolo 55.000 sedliakmi. Čo mohol získať z činnosti pri štátnej pokladnici, či stykmi s moskovskou políciou nie je ani nutné pripomínať – napr. *Aptekárskij prikaz* sprvu, s konca 16. storočia poskytoval služby jedine cárskej rodine, postupne sa však jeho činnosť rozšírila – počas pôsobenia Morozova vo funkcii začali lekárov, ktorí pochádzali hlavne zo zahraničia a nevedeli po rusky, preverovať – príliš veľa z nich sa ukázalo byť šarlatánmi a pochybnými mastičkármí. *Aptekári* pripravovali rôzne roztoky, medzi iným aj alkoholy. To opäť nahrávalo podnikavému bojarovi, ktorý istý čas viedol aj tzv. *Novuju četvert'* (al. *čet'*), ktorá ako jeden z najdôležitejších finančných *prikazov* od svojho vzniku v roku 1619 mala na starosti vyberanie „krčmovej dane“ (*kabackije deňgi*, ktoré vraj mali predstavovať až tretinu celého cárskeho dôchodku) v hlavnom cárskom meste i vo veľkých *četach* (*četvertnyh prikazach*) – Halíčskej Vladimírskkej, Kostromskej, neskôr aj južných mestách Moskovije, ktoré dovtedy spadali pod *Razrjadnyj prikaz*. Keď k tomu prirátame to, že podobne ako jeho svokor aj Morozov vlastnil hámre, hutý, tehelne, lúhové manufaktúry, mlyny a pálenice stojí pred nami ozaj pozoruhodne mocná a vplyvná osobnosť. Morozov dosadil na všetky dôležité miesta svojich ľudí, prakticky nič sa v Moskve i v celom štáte nepohlo bez jeho vedomia. Moc, ktorú vo svojich rukách sústredili najvyšší štátni úradníci poskytovala priestor pre nátlak, vydieranie, teda sprievodné javy korupcie. Tieto časy dali vzniknúť novej forme korupcie a úplatku v moskovskom štáte – za licenciu, či koncesiu. Smutne sa v korupcii tých čias preslávili hrdinovia tzv. „sol'nej vzbury“, dvaja hlavní korupčníci a úplatkári Leontij Stepanovič Pleščejev, stojací na čele *Zemského prikazu*, ktorý mal sudy zmeniť na púhy nástroj vydierania, a jeho príbuzný Peter Trachanijotov, *okol'ničij* a hlava *Puškarského prikazu*. Spolu so svojimi ľuďmi vytvorili v Moskve tak arogantnú atmosféru, že čaša trepezlivosti pretiekla v máji už v roku 1648. Po mesiacoch zneužívania moci, zadržiavania slúžneho háklivým strelcom, zbrojárom i niektorým ostatným cechom, prisvojovania si ich peňazí, obyvatelia Moskvy sa vzbúрили potom, čo boli zvýšené clá a dane na dovoz soli. Obyvatelia sa snažili záležitosť vyriešiť typicky rusky – vystriehli si cára, keď sa vracal z modlitieb a poprosili ho, aby odvolal z funkcií Trachanijotova a Pleščejeva ako strojcov vzniknutej neznesiteľnej situácie (Kratkoje pravdivoje opisanije, 1893, 16-19). Poslali za cárom svojich *čelobitnikov*, tých však ohovorili a uväznili. Bránili sa Pleščejev, Trachanijotov, ich spolupracovníci i patróni, cár sa raz zatajil, inokedy zas okázalo prejavoval ústretovosť. Keď vzbĺkli nepokoje, popolom ľahlo niekoľko domov a mesto zachvátilo rabovanie, cár bol predsa len nútený potrestať hlavných vinníkov. V reťaziach vozili po Moskve Pleščejeva i Trachanijotova, aby boli vzápätí patričným stredovekým spôsobom popravení a podhodení davu. Podobne dav na kúsky roztrhal dumného d'jaka Nazarija Ivanoviča Čistého, ktorý ako hlava významnej Novgorodskej čety mal mať po Morozovovi najväčší vplyv, nehľadiac na svoju hrabivosť a chamtivosť. Takáto situácia už bola vážna, no keď si „čerň“ žiadala Morozova, cár zasiahol a poslal ho do formálneho vyhnanstva v Kirillo-Beozerskom kláštore. O necelých päť mesiacov však Morozov opätovne stál na čele moskovskej vlády a cár sa ho všemožne snažil chrániť pred „vsjakim durnom“. Ďalší

s dvorných vinníkov *sol'janogo bunta*, cársky test' Il'ja Miloslavskij zatiaľ obišiel na sucho, čakal ho však o niečo väčší *kazus*.

V Rusku bola v 17. st. oficiálnym platidlom strieborná kopejka, nie väčšia ako necht. Mala však značnú hodnotu – bolo za ňu možné kúpiť napríklad niekoľko pudov sviežich uhoriek (1 pud = niečo nad 16 kg), no pre väčšie obchody, ktoré sa uzatvárali na jarmokoch, kde sa predávalo za veľkoobchodné ceny, sa už kopejka nehodila. V roku 1654 boli do obehu vpustené ruble a *polruble* (tzv. *poltinniki*), za ktorými nasledovali medené kopejky. Toto obdobie však bolo poznamenané častými vojnami na Ukrajinu a Poľsku, čo priviedlo k zvýšenému razeniu medených mincí, ktorých sa za niekoľko rokov v obehu objavilo do 20 miliónov. Pritom však slúžne vrchnosť vydávala v medených, no dane, clá a pokuty vyberala v strieborniakoch. V roku 1662 došlo k finančnému kolapsu, kedy za jeden strieborný rubel' dávali 10 a viac medených rubľov – „sedliaci zastavili dodávky potravín do mesta, ceny na chlieb sa tam vyšplhali desať až štyridsaťnásobne nahor. Mal na tom podiel práve Il'ja Miloslavskij, ktorý na štátnom peňažnom dvore, ako hlava pokladnice pridával k štátnym medeným minciam vlastné – bol predsa podnikateľom v produkcii medi a razenia peňazí. Takto k oficiálnym minciam pribudli medené vozy Miloslavského. Nahromadené emócie a nespokojnosť vzkypeli v Moskve 25. júla 1662. August Mayerberg spomína, že „9 tisíc sprisahancov z celkových 18 tisícok, ktorí patrili k vyvrheľom z černe, ozbrojili sa iba nožmi a vybrali sa za Alexejom, ktorý pobýval asi šesť vierst od Moskvy, kde si užíval svieži vzduch, aby mu po obyčaji neustálej nepriazne k vrchnosti a moci, predniesli nekonečné sťažnosti na Cárkeho test'a Il'ju Daniloviča Miloslavského, strýka Semjona Lukjanoviča Strešneva,...“ „v spojitosti s ich zaľatosťou, bezočivosťou, úplatnosťou, spreneverou štátnych prostriedkov zradou požadovali ich odsúdenie na trest smrti.“ (Donesenije Avgustina Majerberga, 1882, 200-201). Cár začal hrať o čas, dokonca dal vzbúrencom určité sľuby, no Miloslavského sa nedotkol, aj keď ho príliš v obľube nemal (Vitsen, 1996, 135 – Platonov, 1925, 113). Spájalo ich predsa len veľa. Na pomoc cárovi prišli strelecké oddiely a urobili za krátky čas poriadok – časť rebelov utopili v rieke Moskve, niekoľkých po vyšetrovaní popravili a asi 900 ich vykázali na Sibír. O rok predsa len od cára prišiel príkaz stiahnuť medené mince a ponechať v obehu len strieborné. Veľmi zaujímavo tieto udalosti pôsobia na pozadí pripravovanej „krčmovej reformy“, ktorú inicioval sám patriarcha Nikon. Avšak v spojitosti s infláciou sa „*gosudarevo kabackoje delo*“ vrátilo do starých koľají vo viacerých ohľadoch, no hlavne so štátnou (cárskou) kontrolou produkcie alkoholu i jeho širokého zneužívania. Je príznačné, že aj najvyššia cárska administratíva vedela, aký je to výnosný obchod – nemeškala, produkovala a predávala vlastný, súkromný alkohol. Nie je nutné pripomínať, že za koncesie a licencie bolo nutné niečo „položiť na stôl“. I veľký diplomat tohto obdobia Afanasij Lavrent'jevič Ordin-Naščokin sa snažil do celej záležitosti vniesť nejaký ekonomicko-právny poriadok, a podľa „cudzokrajnej obyčaje“ navrhoval, aby bola výroba a predaj dovolené s tým, že z každého zarobeného rubľa by sa jedna kopejka odvádzala do štátnej pokladnice. Nezachovali sa záznamy o úspešnosti tohto podujatia, je však známe, že najväčší „alkoholoví monopolisti“ sa zo všetkých síl snažili opätovne získať výhradné právo v tejto výnosnej priemyselnej i obchodnej činnosti (Kurukin – Nikulina, 2007, 95-103).

Tieto rebélie či vzbury zostali jednými z najmasívnejších a najzaujímavejších masových vystúpení ruského mestského obyvateľstva proti korupcii a zneužívaniu moci. Cár, aby dostal sluchu svojim poddaným, umiestnil v usadlosti Kolomenskoje vysoký stĺp, v ktorom bola uložená schránka, určená pre sťažnosti obyvateľstva. V skutočnosti však táto ľudovo nazývaná „*dlhá bedňa*“, neexistovala dlho (Konstantinov, 2006, 23). Naopak, vojvodovia a miestodržiteľia si zo starých dobrých čias „*kormlenija*“ zvykli na svoje pomerne výnosné a každopádne ziskové miesto. Len čo nový miestodržiteľ dorazil do provincie, okamžite ho zaujímala výška „*každodenného stravného*“ /*vsjadnevnaja charča*/ a *vínnej poživne*.

Osobitne ohrozenú skupinu nepredstavovali len vysokopostavené oficiálne osoby, ale aj ľudia, poverení výberom daní a poplatkov. Už v *Sudebnikoch* sú definovaní ako „celoval'niki“, keďže predtým, než sa pustili na strastiplnú cestu plnenia si služobných povinností, museli na znak vernosti zverenej úlohe zložiť prísahu a pobožkať kríž. Cárské nariadenia im zakazovali umelo a zámerne zvyšovať výšku vybraných poplatkov alebo si vymýšľať vlastné clá, nič však nepomáhalo – národ dobre vedel, že „vsjak podďačij, ľubit kalač gorjačij“ /doslovne každý podslúžny ma rád biely chlieb /koláč/. Aj samotní štátni úradníci vedeli, že čím dlhšie sa záležitosti ťahajú, tým väčší z toho majú úžitok. Tak postupne vznikajú povestné ruské byrokratické prieťahy, neskôr *papierovačky*, či liknavé úradné postupy, ktoré tak záhadne odráža ruské slovo *volokita* (Krylov, Etimologičeskij slovar..., 2005, 75 – Fasmer, 1986, 341-342).

Ľudia si však začali zvykať na fakt, že úplatok rieši väčšinu vecí, a ak aj nemá vplyv na konečný výsledok, aspoň veci urýchľuje. Národná múdrosť nakazovala a radila, že predsa je len lepšie „dať“ na povestný „kalač“, len aby sa veci pohli dopredu, želaným smerom – „Vozmi na kalači – tol'ko delo ne voloči!“. V ruskom autoritatívnom režime, kde dlhé stáročia hlava štátu vystupovala ako neobmedzený suverén svojej dŕžavy, prichodili ťažké časy hlavne na vyšších *činovníkov* v obdobiach, keď sa na trón dostal racionalistický a vznetlivý panovník, akým bol napríklad Peter I. Aleksejevič. Keďže bol neobmedzeným pánom všetkého a každého, nepotreboval okrem základných, pre život nevyhnutných materiálnych blah, takmer nič. Honosné a reprezentačné dvorce prenechal svojim „vydvižencom“, sám sa pritom uspokojil so skromným, no elegantným sídelkom *Mon Plaisir*, stačila mu jednoduchá uniforma s jedným rádom – *Andreja Pervozvannogo*. Musel mať však absolútne právo pre svoje veľkolepé sny, z ktorých vyvierali pokusy o gigantické reformy – nesmieme zabúdať, že Petrov *Mon Plaisir* bol predsa len zasadený do veľkého komplexu *Petergof*. Tak aj jeho snahy nepoznali, až na určité excesy, výnimky v ich presadzovaní. Nátlak bol typicky petrovský a ruský, to jest – nekompromisný, všeobecný, hrubý až brutálny. K tomu sa v Petrovom Rusku začína pripájať aj podnikavosť a podnikanie. Veď jeho nekompromisné a miestami nezmieriteľné snaženie to je hlavne priemysel, sú to dodávky dreva, železa, liatiny, bronzu, farebných kovov, je to nakupovanie špecialistov, nových patentov, nápadov, vylepšení i vynálezov. Je to rast, je to pokrok, no zároveň i priestor na obohacovanie sa, zneužívanie moci a podobne. Peter zostával v tomto smere dvojtvárnym ako orlica jeho impéria – jedných za korupciu nemilosrdne trestal, na prešľapy druhých veľkoryso privieral „Jeho veličenstva“ najmilostivejší zrak.

V tomto období sa začalo prísnejšie rozlišovať medzi „*ličoimstvom*“ a „*mzdoimstvom*“. Obidva pojmy síce označujú korupciu vo forme úplatkov, „*mzdoimstvo*“ sa však považovalo za každodennú, viac menej akceptovateľnú realitu, na ktorú mala určitá vrstva vysokých úradníkov akési „dobro“, kým „*ličoimstvo*“ zapáchalo zakázanou, takmer biblickou lichvou, teda úžerou. „*Lichoimstvo*“ bolo spojené s istým ziskom z prerozdelenia určitých štátnych zdrojov, s percentami, ktoré pochádzali z ekonomicko-politických výhod, postavenia úradníka, skrývajúceho sa za chrbát autoritatívneho štátu, ktorý vlastne v ruských podmienkach často úplne vylučoval konkurenciu. Aj keď sa mocný cár a imperátor snažil zaviesť poriadok a disciplínu na všetkých úrovniach svojho veľdiela, miestami pripomínal španielskeho rytiera, ktorému zhodila z hlavy pyšnú helmu lopata veľkého, dobre usadeného veterného mlyna ruskej každodennosti. Vrásky na imperátorskom čele trpezlivo vyrývali mnohí „*ptency s gnezda Petrova*“, ako ich obrazne oklejmil Puškin. Nie žeby stará šľachta „kradla menej“, no Peter dával šancu neraz mladým, odhodlaným a talentovaným avanturistom, z ktorých niektorí na vzlet do výšav vysokej spoločnosti neboli pripravení. Ak by sme mali parafrázovať Kľučevského, niekto z týchto ľudí prišiel ako židovsko-portugalský *junga* (starý ruský termín pre plavčíka, námorníckeho učňa) António Manuel de Vieira na portugalskej lodi, aby sa vzápätí stal Antonom Manuilovičom Deviérom, grófom a šéfom

policaťtov nového ruského hlavného mesta; iní zas pásol svine v Litve, ako zlorečili prvému imperátorskému inšpektorovi a senátnemu generálnemu prokurátorovi Pavlovi Jagužinskému, ďalší sa zasa so židovským fortieľom zjednával v krámku, aby sa ako syn Šaj Sapsajeva obrátil vo vice-kancléra Petra Pavloviča Šafirova, niekto bol *cholopom* u mocného bojara, ako napríklad Alexej Alexandrovič Kurbatov u B. P. Šeremeteva, niekto zas synom vestfálskeho luteránskeho pastora – ako známy Andrej Ivanovič (Henrich Johann Fridrich) Osterman. Tí všetci sa učili loviť v mútnych vodách vysokej politiky i vyššej spoločnosti.

Bol to práve bývalý *denščik*, neskorší gardový kapitán Pavel Ivanovič Jagužinskij, ktorý už ako generálny inšpektor a prokurátor znepokojeného cára Petra, ktorý chcel kvôli rozkrádaniu obesť každého prichyteného, s ľahkosťou uľudňoval: „Vari Vaše cárske veličenstvo tu chce zostať samo? – Všetci totiž kradneme, s tým rozdielom, že jedni viac a okatejšie, než tí druhí“ (Konstantinov, 2006, 25). Petrova administratíva pre šľachtických previnilcov zaviedla určitý druh verejnej popravy, ktorý nemusel vždy končiť smrťou, ale isto znamenal stratu všetkých občianskych práv. Od roku 1716 sa v ruskom trestnom práve na polstoročie udomácnil pojem „*šel'movanije*“, ktorý pochádzal z nemeckého slova *schelmen* – vyhlásiť niekoho za podliaka, a znamenal ozajstný postrach pre každého, komu uviazlo maslo korupcie na hlave. Trest *šel'movanie* mal originálne podoby – niekedy sa meno previnilca pribilo na špeciálnej tabličke na šibenicu, kat nad kľáčiakom odsúdeným zlomil šablňu a verejne ho označil za zlodca (*šel'mu*), súčasne ho anafémou uvrhli do kliatby a postavili mimo zákon; inokedy naničhodníka nemilosrdne bili bičom, zbavili všetkého majetku, prípadne s celou rodinou vysídlili do nepokojného azovského vyhnanstva, alebo jednoducho sťali. Nepomáhalo však nič. Ako aj mohlo, keď najbližší cárov spolupracovník, a určite aj niečo viac, bol zároveň prvým defraudantom zamýšľaného Petrovho diela? Aj kvôli kniežaťu Menšikovovi sú ulice a kanály Petrohradu o niečo užšie, lebo slávnemu francúzskemu architektovi krátil dodávky, financovanie a celkový rozpočet, kým uliate prostriedky šli do vrečka bývalému pouličnému predavačovi pirôžkov, no o generáciu neskôr už najjasnejšiemu kniežaťu, ktorý si začiatkom 18. storočia v Rusku plnil americký sen.

História každého národa ponúka jeho susedom i ďalekým národom priestor, aby ho časom odmeňovali ustálenými slovnými spojeniami, motivovanými frazeologizmami, odrážajúcimi sa v rôznych precedenčných textoch. Tak Ruské impérium, Sovietsky zväz aj dnešné Rusko hlavne v médiách vystupovali a vystupujú ako „*kolos na hlinených nohách*“, „*riša zla*“ pod vedením „*Čingischána na kolesách*“, „*hrozba z Východu*“, ktorého najlepším spojencom je „*generál Mráz*“, nedozerné dial'avy a nevyčerpatel'né zdroje (čo je už v dnešnej dobe dosť otázne). Osobitne však stojí frazeologizmus *potemkinovské dediny*. Po celom svete sa objavujú titulky, že ten či onen premiér, či prezident buduje potemkinovský sociálny štát, že olympijská dedina bola potemkinovskou, že sa zakladajú ustanovizne, ktoré sa postupne stávajú Potemkinovskou dedinou, že istá ruská *dedina* celá stojí *proti* novému oligarchovi, zhodou okolností *Potemkinovi*.

Potemkinovské dediny však vznikli ako „Potemkinsche Dörfer“ v deväťdesiatych rokoch 18. st., kedy v Hamburgskom časopise Minerva vyšla séria článkov o Grigorijovi Potemkinovi, favoritovi Kataríny II. pod názvom „Potemkin der Taurier“ (Minerva, 1797, 110-113). V nich autor, saský vyslanec na Katarínskom dvore Georg von Helbig, „ktorý nikdy juh vtedajšieho Ruska osobne nenavštívil, a nedal si námahu pozrieť výsledky Potemkinovej práce“ (Montefiore, 2000, 379-380), pustil do obehu správu o jeho fiktívnych dedinách, ktorá sa začiatkom nasledujúceho storočia ujala vo francúzskej a anglickej verzii. Podobne ako von Helbig, o „namaľovaných dedinách“ písal aj Švéd Johan Albrekt Ehrenstroms. Podľa neho Katarína II. „Veľká a mocná panovníčka, „*La Semiramis du Nord*“, ako ju nazýva, na svojom povestnom „južnom turné“ v roku 1787 na zašlých od prírody pustých stepiach, po ktorých prechádzala, a na ktoré nechal Potemkin nazvážať ľudí, „z veľkej diaľky videla dediny, no tieto boli namaľované na španielskych stenách; boli

prihnaní ľudia i stáda, aby defilovali pre túto príležitosť, aby urobil na panovníčku vhodný dojem o bohatstve onej krajiny. Nocovala vo veľkom množstve bohatých šiatrov, ktoré sa podobali na domy, vnútri ohromne zariadené nábytkom. Všade boli obchody s prekrásnymi striebornými vecami a drahými klenotníctvami, avšak tieto krámy boli tie isté a z jedného miesta jej nocovania sa presúvali na druhé. Hovorilo sa, že vlastníkov týchto obchodov povolali z Moskvy, a že dostali zaplatené zato, aby uskutočnili túto cestu a vystavovali svoj tovar na obdiv. V mestách, cez ktoré imperátorka prechádzala, zato nachádzala o to dôležitejšie okulahodiace predmety, a síce prekrásne triumfálne vráta, široké ulice, mnoho krásnych domov a medzi nimi ozajstné drevené paláce, postavené pre túto príležitosť. V Chersone uvidela peknú pevnosť, tri vojenské lode v doku, kamennú cerkev v peknom štýle, veľký arzenál, okolo 900 diel, húfnic a bronzových mordierov s príslušenstvom a zásobou gúľ a bomb, Dom Admirality bol postavený práve pre jej ubytovanie (*Iz istoričeskich zapisok Joanna-Al'berta Erenstrema, 1893, 12-13*). Už Potemkinovi súčasníci, ktorí osobne navštívili tzv. „Novorossiju“ však boli prekvapení tým, ako sa z neosídlených pláni stáva strategicky dôležitá oblasť s novými kolonizátormi. Patrili k nim napríklad Kirill Razumovskij, Lady Craven, známy vyslanec L. Ph. Ségur a princ de Ligne, ktorý po príchode z Kryma do Petrohradu, nazval už vtedy sa šíriace klebety „o divadielku pre cárovnu“ „hlúpu bájku“ (Brikner, 1891, 101).

Vo francúzskom životopise Potemkina, ktorý vychádzal z van Helbiga je však objektívnejšia zmienka o tom, že „čo sa týka politického významu, cesta do Chersonu bola veľmi významná. Prospela na blaho tých území, ktorými panovníčka prechádzala, pretože na ne boli vynaložené veľké prostriedky...“ (Cérenville, 1808, 147-148), presne ako v našich časoch, keď regionálny, či centrálny politik, pripravuje návštevu vyššie postaveného hodnostára a vie o nej dopredu. Potemkin bol však vždy v zložitej situácii, domáci konkurenti, rovnako favoriti ako on, či vyššia šľachta, ho vždy považovali za „šplhúňa“, a naopak, vďaka jeho nesporným zásluhám hlavne na juhu krajiny v čiernomorskej oblasti, sa Rusko stávalo rozširovaním svojho vplyvu „tŕňom v oku“ záujmom zainteresovaných strán - Turecka, Anglicka, Francúzska a Rakúskeho cisárstva. Hlavne prvá krajina sa už čoskoro presvedčila o tom, či „Potemkinovské dediny“ boli len neškodnými atrapami. Potemkin sa však snažil ulahodiť cárovnej do krajnosti, zrejme preto tá prehnaná snaha i povestné „mobilné paláce“, z ktorých sa dokonca nejaký exemplár dlhé roky zachovával v Chersone. Aj pomerne skeptický L. Ph. Ségur spomína, že „mestá, dediny, usadlosti a niekedy aj prosté chyže boli tak ozdobené kvetmi, maľovanými dekoráciami a triumfálnymi vrátami, že pohľad na ne klamal zrak, a zdali sa byť ako neskutočné mestá, čarami vytvorenými zámkami, veľkolepými sadmi“ (Segur /Ségur/, 1989, 439, resp. 1907, 216).

V epilógu svojej práce o Potemkinovi Simon Sebag Montefiore pri vymenúvaní všetkých zásluh Potemkina, na konci nútene priznáva „and of course the phrase „Potemkin Village“ entered the language“ (Montefiore, 2000, 498). Ruský autor životopisu kniežaťa Potemkina, ktorý sa sústredil aj na jeho vzťah s veľkým Suvorovom, na margo svojej knihy pravdivo poznamenáva: „Potemkin bez vojny pripojil Krymský chanát k Rusku, zaistil bezpečnosť a rozvoj južných gubernií krajiny, - no označili ho za vierolomného okupanta. Založil obchodnú a vojenskú Čiernomorskú flotilu, nechal osídliť ľudoprázdnne stepi, vybudoval desiatky miest a usadlostí, v ktorých v súčasnosti žijú a pracujú milióny ľudí, - no pripisujú mu stavenie fiktívnych dedín, ktoré sa stali symbolom predstieraného blahobytu. Potemkin vyhral vojnu, dosiahol premenu Ruska na čiernomorskú mocnosť, - obviňovali ho, že je nepodareným vojvodcom. Uskutočnil dôležité vojenské reformy, zvýšil bojaskopnosť ruskej armády, podstatne uľahčil útrapy vojenskej služby, - oslavovali ho však ako márnotrátника na štátne trovy. Smelo a rozhodne presadzoval talentovaných ľudí, spomedzi nich – Suvorov, Ušakov, Kutuzov, Platov a mnohí ďalší, no prischol mu prívlastok závistníka a prenasledovateľa Suvorova. Súčasníci v ňom videli len favorita, človeka šťasteny,

dočasného protežanta, ktorý za svoju moc, slávu a bohatstvo vďačil imperátorkinej priazni. Avšak len tí najprenikavejší z nich, a predovšetkým sama Katarína II., ešte za života nazývala knieža Tauridským géniom“ (Lopatin, 2003, 7).

Je však zrejmé, že pri obrovských projektoch, ktoré uskutočňoval Potemkin dochádzalo i k únikom štátnych prostriedkov, zneužívaniu postavenia štátnych úradníkov na všetkých stupňoch správy. S tým si neporadil ani Katarínin „duchovný“ predchodca Peter I., ktorého takmer všetci najbližší spolupracovníci (Menšikov, Šafirov...) uviazli v spleti materiálnych nástrah. V apríli roku 1764 Katarína II. podpísala „nariadenie“ gubernátorom, podľa ktorého bol každý z nich charakterizovaný ako „povereník“ imperátorky, „hlava a hospodár celej jemu zverenej pod dozor gubernie“, ktorý je povinný „bdejúcim okom dohliadať na chod všetkých vecí v gubernii“ (Čepelev, 1999, 16).

Povereníci však mali v mnohých prípadoch najviac práce so sebou a nezáležalo na tom, či sú priamo pri panovníkovi alebo niekde v ďalekej Sibírskej gubernii. Označenie „Potemkinovská dedina“ ani zďaleka nebolo odrazom a vyjadrením práce Najjasnejšieho kniežaťa Potemkina, no do značnej miery odrážalo „zloupotrebenie vlasti“ či „služebného položenia“ v Rusku v priebehu celej jeho histórie a v mnohom ovplyvnilo jeho obraz v očiach cudzincov. *Serenissimus* sa doň dostal zrejme asi tak, ako Pilát do Kréda. Korupcia však stále rozkladala vnútornú kompaktnosť krajiny, sociálny zmier, ohrozovala bezpečnosť krajiny, premietla sa dokonca do spôsobu vládnutia. Padlo na úrodnú pôdu. Imidž však zostal a Rusko obrazne ako Potemkinovská dedina žije ďalej, význam zlovestného frazeologizmu bol mnohokrát v jeho dejinách naplnený úplne presne.

Je pochopiteľné, že ruské „vzjatočničestvo“, resp. korupcia štátnych úradníkov, či priamo orgánov oficiálnej moci neprepukla v Katarínskej dobe, v sovietskych časoch, či vo „včerajšom-predvčerajšom“ devätnástom storočí, v ktorom jej tak hyperbolicky groteskne udreli po boku Gogol, Saltykov-Ščedrin, Suchovo-Kobylin („*Delo*“), nehovoriac o ich predchodcoch Fonvizinovi (*Lisica-kaznačej*), či Jakovovi B. Kňžajinovi, v ktorého hre „*Jabeda (Žalobaba)*“ jeden z hrdinov nástojčivo radí: „*Len ber, veď to nie je žiadna veda / len ber, všetko čo len možno vziať / či nám Boh práve nato ruky nedal / aby sme mohli brať, a brať a brať?*“ Definovať korupciu nie je jednoduché, veď niekedy ju zabudnú vymedziť aj v solídnych učebniciach pre budúcich štátnych a iných úradníkov (Meľvil, 2005). Oficiálne ju nadnárodné a medzinárodné organizácie definujú ako „zneužitie štátnej moci za účelom získania osobných výhod“. Takáto výhoda nemusí mať nevyhnutne formu „úplatku“ (všimného) – môže to byť aj „kmotrovstvo“ (*kumovstvo* – *nepotizm*), aj protekcionizmus, aj vyhnutie sa pokute, ktorú nám uloží cestná polícia a my jej na oplátku ponúknete bankovku primeranej nominálnej hodnoty, či naopak zamávame veľavravným služobným preukazom, akým je napríklad poslanecký mandát. Fungovanie štátu ako takého, či celej spoločnosti, v niektorých štátnych útvaroch priviedlo k tomu, „že ľudia žijú v dostatočne mútnej vode, v ktorej sa ako-tak dokážu orientovať jedine tie ryby, ktoré v nej nachádzajú historicky“ (Konstantinov, 2006, 4).

Literatúra

BRIKNER, A. G.: Potemkin. Sankt-Peterburg 1891.

CÉRENVILLE, Jeanne Eleonore Polier: Vie du Prince Potemkin, Feld-Maréchal au Service de Russie sous le Règne de Catherine II, Rédigée d'après les meilleurs ouvrages allemands et français qui ont paru sur la Russie à sette époque. „Chez H. Nicolle“, „De L'Imprimerie des Frères Mame, Paris 1808.

ČEPELEV, L. E.: Činovničij mir Rossii: XVIII – načalo XX v. „Iskusstvo - CPB“, Sankt-Peterburg 1999.

Donesenije Avgustina Majerberga imperatoru Leopoldu I. o svojom posol'stve v Moskoviju. In: Čtenija v imperatorskom obščestve istoriji i drevnostej Rossijskych. No. 1-3. Moskva 1882, str. 200-201.

FASMER, M.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. T. 1. (A-D), „Progress“, Moskva 1986.

Iz istoričeskich zapisok Joanna-Al'berta Erenstrema (1787-89), preklad: G. F.: Sjunneberg. In: Russkaja starina, No.7, 1893.

KONSTANTINOV, A.: Korumpirovannaja Rossija. „OLMA – Media Grupp“, „OLMA-PRESS“, Moskva 2006.

KRYLOV, G.A.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. OOO „Poligrafuslugy“, Sankt-Petersburg 2005.

KURUKIN, I. – Nikulina, J.: Povsednevnaja žizn' russkogo kabaka ot Ivana Groznogo do Borisa Jeľcina. „Molodaja Gvardija“, Moskva 2007.

LOPATIN, V. S.: Svetlejšij knjaz Potemkin. „Olma-Press“, Moskva 2003.

MELVIL, A. Ju.: Politologija: učebnik dlja vuzov. „Velby“, „Prospekt“, Moskva 2005, 2006.

Minerva, ein Journal historischen und politischen Inhalts herausgegeben von J. W. Archeolz (Hamburg 1797-1800). Asi dvadsať článkov, napr. Bd. 4. 1797, str. 110-133, atď. (dostupné aj na <http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/minerva/minerva.htm>).

MONTEFIORE, S. S.: Potemkin. Catherine the Great's Imperial Partner. Vintage Books, New York 2000.

PLATONOV, S. F.: Moskva i Zapad v XVI i XVII v. Berlin, 1926.

SEGJUR, L. F. (Ségur): Pjať let v Rossii pri Jekaterine Velikoj. Zapisky grafa L. F. Segjura (1785-1789). In: Russkij archiv, No 10, Moskva 1907, str. 216; taktiež Rossija XVIII. v. glazami inostrancev. „Lenizdat“, Leningrad 1989.

SELIŠČEV, A. M.: Jazyk revol'ucionnoj epochy. Iz nabludnij nad russkim jazykom poslednich let. Moskva 1928.

VITSEN Nikolaas: Putešestvije v Moskoviju. Sankt-Peterburg, „Symposium“ 1996.

VLADIMIRSKIJ-BUDANOV: Chrestomatija po istorii ruskogo prava, sv. II. Chrestomatija po istoriji SSSR I, Moskva 1951, str. 325-330. Preklad podľa: Dějiny Sovětského svazu a Československo-sovětských vztahů. Díl I., Praha 1963.

Sudebniki XV – XVI vekov. Izdatel'stvo AN SSSR, Moskva – Leningrad 1952, str. 141-176.

Абстракт

В нашей статье мы стремимся задумать над истоками русского понятия и обоснования концепта «коррупция», «взятка». Это злободневное понятие и черта практически каждого общества имеет свои корни в глубокой древности и отражает лишь опыт системного функционирования общества. Так этому и в российской среде, которое практику взяточничества, но с другой стороны и мздоимства (лихоимства), ищет в средневековом «обыкновении» *кормления*. К сожалению, такая практика постепенно с временем разрослась и достигла не только литературного воображения в произведениях классиков, но стала неотделимой составной частью русского обихода.

Táto štúdia bola vytvorená realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.